

ادموند میرزاخانیان

مهندسین مشاور سنجش امکان طرح (ساط)

فصلنامه مهندس مشاور - شماره ۲۳ - خرداد ۸۳

■

باهدف رسیدن به اقتصادی متعادل با جایگاه مشخص در بخش خصوصی و همچنین به منظور دستیابی به فضای ویژه سرمایه‌گذاری، انجام اصلاحات اساسی در این خصوص ضروری می‌نماید و این امر نیازمند بستر مناسبی برای رشد بخش خصوصی در بخش‌های زیربنایی است.

تجربیات جهانی حاکی از آن است که به مشارکت گرفتن بخش خصوصی با ملاحظات ویژه‌ای در خصوص اصلاح بازارها، انضباط مالی و حرکت به سوی بهبود میزان هزینه تمام شده و حذف سوبسیدها در جهت رسیدن به قیمت‌های واقعی و همچنین اصلاح قوانین و مقررات به منظور ایجاد ساختارهای قانونی مستقل و شفاف همراه است و اولین قدم در این مسیر همانا اصلاح مالکیت‌هاست.

تجربیات کشورهای مختلف و همچنین بررسی‌های انجام شده در چگونگی امر خصوصی‌سازی در کشور نشان می‌دهد که موفقیت شروع روند مشارکت خصوصی در طرح‌های زیربنایی صرفاً به چگونگی مشارکت این بخش در طرح‌های مذکور متکی نیست، بلکه در عین حال به عملکرد واقعی فعالیت‌های واگذار شده به طرفداران واگذاری‌های خصوصی نیز وابسته است.

توجه به این امر ضروری است که تفاوت عمده‌ای بین طرح‌های زیربنایی و عملکردهایی که به بخش خصوصی واگذار می‌شوند، وجود دارد. در واقع اقدامات مورد نیاز برای مشارکت خصوصی در طرح‌های زیربنایی نه تنها شامل عرضه گسترده است، بلکه خدمات در سطح بهره‌برداری را نیز در بر می‌گیرد.

در پاسخ به نیاز دولت‌ها در به مشارکت گرفتن بخش خصوصی در کشورهای مختلف استفاده از روش‌های مشارکت بخش خصوصی پاسخی را برای ارتقا و بهبود سلسله مراتب مدل‌های مشارکت خصوصی در طرح‌های زیربنایی فراهم ساخته و راهبردهای مناسبی با توجه به اوضاع و شرایط به کارفرمایان دولتی ارائه شده است.

چگونگی مشارکت بخش خصوصی در طرح‌های زیربنایی شامل گزینه‌های مختلفی از نحوه تأمین مالی، مدیریت و مالکیت است. مطلوب‌ترین روش مشارکت بخش خصوصی در طرح‌های زیربنایی شامل مالکیت و تأمین اعتبار به

وسیله بخش خصوصی است. روش‌هایی چون اعطای حق امتیاز، قراردادهای عمده و در سطح ارائه خدمات و همچنین واگذاری فعالیت‌ها در این گروه جای می‌گیرند. به علاوه کشورهایی که بازارهای مالی توسعه یافته‌تری دارند- همچون جمهوری کره، مالزی و تایلند- نیز از تأمین مالی خصوصی و انتشار اوراق قرضه استفاده می‌کنند. تجربیات حاصل از اجرای این روش‌ها حاکی از آن است که دستورالعمل پایدار برای مشارکت خصوصی در طرح‌های زیربنایی باید شامل مشخصه‌هایی از این دست باشد:

- ۱) ریسک بازار باید به شکلی مؤثر واگذار شود.
  - ۲) ناکارآمدی‌های موجود در سطح خدمات بایستی با حسن تعبیر اداره شوند.
  - ۳) تأمین مالی خصوصی باید چونان نوعی منفعت مکمل باشد، نه آنکه به خودی خود نوعی هدف تلقی گردد.
  - ۴) مدل‌های انتقالی باید در حکم واسطه کمبودهای مالی بازارها باشد.
  - ۵) مدل‌های مشارکت در طرح‌های زیربنایی بایستی از لحاظ بخشی کاملاً مشخص و تفکیک شده باشند.
- از مجموعه بررسی‌ها چنین می‌توان نتیجه‌گیری کرد که مشارکت خصوصی در طرح‌های زیربنایی در چند بخش عمده صورت گرفته است:

- انرژی، شامل نیرو و نفت و گاز
- آب و فاضلاب
- مخابرات
- حمل و نقل

همان گونه که در جدول شماره ۱ دیده می‌شود، برای هر یک از بخش‌های پیش گفته مجموعه اقدامات کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدتی در نظر گرفته می‌شود که طی یک برنامه مدون میزان مشارکت خصوصی در بخش‌ها را طی زمان، هر دم بیشتر می‌کند.

نحوه مشارکت‌ها به طور خلاصه چنین است:

از آنجا که طرح‌های BOT در بخش نیروی انرژي موفق بوده‌اند، عملکردشان را می‌توان از این لحاظ بسیار مثبت ارزیابی کرد. به علاوه اصلاح مالکیت‌ها به صورت مشارکت در سهام و یا واگذاری حق امتیاز نیز از راهکارهای مؤثر بخش انرژي است.

◀ موضوعات میان‌بخشی خاصی هم وجود دارند که می‌بایست برای حسن اجرای به مشارکت گرفتن بخش خصوصی مورد استفاده قرار گیرند. از جمله اصلاح قوانین مؤثر بر پروژه‌های زیربنایی با مشارکت خصوصی و بهنگام ساختن گروه قراردادهای BOT با تمرکز بر پروژه‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی، جا انداختن یا توجیه پروژه‌ها و طرح‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی از جمله اقدام‌های میان‌مدتی است که مراجع دولتی و مراکز تعیین و تعریف پروژه‌ها باید مورد توجه قرار دهند.

طرح‌های BOT در بخش آب و فاضلاب چندان ثمربخش ارزیابی نشده‌اند، لذا استفاده از قراردادهای اجاره یا قرارداد اعطای حق امتیاز بهره‌برداری به همراه سیاست‌های شفاف‌سازی قیمت‌ها همچون اصلاح ساختار تعرفه‌های بخش و استفاده از شیوه‌های جبران هزینه به جای سوبسیدهای عمومی پیشنهاد جهانی در این بخش است.

در این بخش به اصلاح قراردادهای همکاری‌های تجاری¹ توجه ویژه شده است. برای اطمینان یافتن از موفقیت این امر توصیه شده است که قراردادهای همکاری‌های تجاری به گونه‌ای تغییر یابند که بیش از پیش مستقیماً به سوی توافق‌نامه‌های تجاری نظیر «جوینت ونچر»- که امکان بهره‌برداری خصوصی، واگذاری حق امتیاز با اقدامات دارای حق ليسانس را فراهم می‌سازد- پیش روند. استراتژی مشارکت در سهام از جمله فعالیت‌های میان‌مدت و بلندمدت بخش مخابرات است.

---

¹ - Business Cooperation Contract (BCC)

در این بخش چند زیربخش اساسی همچون فرودگاه، راه آهن و بندر مورد توجه قرار گرفته است. برای فرودگاه‌ها چون امکان واگذاری مالکیت وجود ندارد، بهره‌برداری خصوصی برای مدیریت و سرمایه‌گذاری در ترمینال‌ها و باندهای فرودگاه‌های دولتی و استفاده بر مبنای توافق‌نامه اجاره یا واگذاری به عنوان راه‌حل جایگزین ارائه می‌شود. ایجاد تسهیلات هوایی به طریقه «گرین فیلد»، توجه به خدمات هوایی جنبی و عقد قراردادهای واگذاری در پروژه‌های محوری نیز از دیگر راهکارهای این زیربخش است.

در بخش راه آهن تمرکززدایی و سهام کردن در سهام و همچنین واگذاری احتمالی حق امتیاز بهره‌برداری از وسایط نقلیه ریلی و واگذاری خدمات زیربنایی بسیار مفید است. تفکیک خدمات مسافرتی و حمل بار، حمل مسافر و ایستگاه‌های خط آهن از دیگر راهکارهای پیشنهادی در این زیربخش به شمار می‌رود.

در زیربخش بنادر مهم‌ترین مسأله همانا تعرفه‌های بنادر است و بنابراین مجموعه راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شود:

- تمرکززدایی تعرفه‌ها و مدیریت آنها و مقررات‌زدایی از تعرفه‌ها به منظور سودآور شدن بخش و ایجاد رقابت و جبران هزینه

- واگذاری حق امتیاز بهره‌برداری نهادی در مورد تسهیلات موجود

جدول ۱: مجموعه اقدامات مورد نیاز در کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت به منظور

مشارکت بخش خصوصی در طرح‌های عمرانی

بخش	اقدامات کوتاه‌مدت	اقدامات میان‌مدت	اقدامات بلندمدت
موضوعات میان‌بخشی	◀ اصلاح قوانین مؤثر بر پروژه‌های زیربنایی با مشارکت خصوصی ◀ به هنگام ساختن گروه قراردادهای BOT با تمرکز بر پروژه‌های زیربنایی با مشارکت خصوصی	◀ توجیه مراجع دولتی مسئول پروژه‌های طرح‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی ◀ توسعه سیستم کنترل ریسک‌های انعکاس نیافته در ترازنامه پروژه‌های طرح‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی	◀ وضع قوانین پروژه‌های طرح‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی و ایجاد قوانین مستقل در هر یک از بخش‌های زیربنایی
انرژی	◀ انجام مطالعات ساختار بهینه بازار و سیاست‌های اصلاحی آنی ◀ روشن کردن وضعیت اقدامات مالی بلا تکلیف ◀ افزایش تعرفه‌ها ◀ تصویب قانون برق و وضع آیین‌نامه مستقل مرتبط	◀ تجدید ساختار بخش و تفکیک فرآیندهای تولید و توزیع از انتقال انرژی ◀ واگذاری شرکت‌های اقماری با شروع نقل و انتقال آزمایشی ◀ منطقی کردن سوسیده‌های میان‌گروهی منطقه‌ای	◀ حرکت به سمت بازارهای رقابتی ◀ واگذاری سهام تعدادی از تسهیلات تولید و توزیع
آب و فاضلاب	◀ ایجاد سیاست‌های شفاف با هدف اصلاح بازار ◀ برنامه‌ریزی برای مرحله‌بندی کردن تعرفه‌ها در سطوح جبران هزینه	◀ ایجاد و اجرای سیاست اصلاح تعرفه‌ها	◀ عقد قراردادهای آزمایشی پروژه‌های اجاره یا واگذاری
مخابرات	◀ تبدیل قراردادهای مشارکت‌های تجاری به جوینت ونچر، واگذاری یا بهره‌برداری به واسطه حق لیسانس	◀ آزادسازی فرآیند ورود به کلیه زیربخش‌ها ◀ تفکیک پست از مخابرات	◀ واگذاری سهام تمام یا برخی از فعالیت‌های اساسی پست و مخابرات
فرودگاه	◀ ایجاد استراتژی کنترل غیرمتمرکز به منظور تقویت توسعه منطقه‌ای و پروژه‌های زیربنایی با مشارکت خصوصی	◀ توجه به اقدامات نهایی واگذاری یا خدمات هوایی جانبی	◀ عقد چندین قرارداد نقل و انتقال در زمینه پروژه‌های محوری

² - Private Participation Infrastructure (PPI)

بخش	اقدامات کوتاه‌مدت	اقدامات میان‌مدت	اقدامات بلندمدت
راه آهن	◀ تجاری نمودن واحد عملیاتی جداگانه - بیش از پیش ◀ ایجاد برنامه کاری برای بخش راه آهن و استراتژی مشارکت بخش خصوصی	◀ تفکیک خدمات غیر یکپارچه³ از فعالیت‌های اساسی	◀ اقدام به واگذاری حق امتیاز فعالیت‌های مربوط به وسایل نقلیه روی خطوط و خدمات زیربنایی
بنادر	◀ تمرکززدایی و مقررات‌زدایی تعرفه‌ها به منظور تقویت رقابت و حذف سوبسیدهای میان‌گروهی	◀ ادامه واگذاری فعالیت‌های نهایی یا واگذاری سهام تسهیلات موجود	◀ دعوت از بخش خصوصی برای ایجاد تسهیلات جدید، تنها در صورتی که کل ظرفیت تسهیلات موجود از طریق سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری خصوصی ارائه شده باشد

به رغم محدودیت‌هایی که در کشور از جهت امکانات و همچنین ضعف در قوانین و مقررات وجود دارد، کلیه راهکارهای ارائه شده در کشور عملی‌اند و تنها نیازمند تبیین و تدقیق نیاز دارند

- قراردادهای واگذاری

- ایجاد تسهیلات جدید از طریق سرمایه‌گذاری و بهره‌برداری خصوصی

به علاوه موضوعات میان‌بخشی خاصی هم وجود دارند که می‌بایست برای حسن اجرای به مشارکت گرفتن بخش خصوصی مورد استفاده قرار گیرند. از جمله اصلاح قوانین مؤثر بر پروژه‌های زیربنایی با مشارکت خصوصی و بهنگام ساختن گروه قراردادهای BOT با تمرکز بر پروژه‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی، جا انداختن یا توجیه پروژه‌ها و طرح‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی، از جمله اقدام‌های میان‌مدتی است که مراجع دولتی و مراکز تعیین و تعریف پروژه‌ها باید مورد توجه قرار دهند.

ایجاد و وضع قوانین برای طرح‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی به عنوان بستری مناسب، راهکارهای اجرایی را قانونمندتر می‌کند سمت و سوی حرکت پروژه‌های طرح‌های زیربنایی با مشارکت بخش خصوصی را هموار می‌سازد.

وضع قوانین بخشی و مستقل برای هر یک از بخش‌های زیربنایی استحکام اجرای پروژه‌های مشارکت بخش خصوصی را سهل‌تر می‌کند که خود در بلندمدت استراتژی مناسبی برای اجرای چنین پروژه‌هایی است.

اگر دولت بخواهد سیاستی را فراهم سازد که مطابق با آن بخش خصوصی (داخلی یا خارجی) بتواند نقش عمده‌ای در ارائه خدمات زیربنایی داشته باشد، استراتژی‌های متعددی به منظور دستیابی به این هدف وجود دارد. این استراتژی‌ها به دو دسته عمده کوتاه‌مدت و میان‌مدت تقسیم‌بندی می‌شوند که هر یک مستلزم وجود یک مدل راهبردی برای مشارکت بخش خصوصی در طرح‌های زیربنایی خواهد بود.

³ - Non- integral

در این استراتژی تصمیمات به موقع بایستی بر مبنای شرایط و ویژگی‌های تعداد قلیلی از پروژه‌های اصلی و محوری اتخاذ گردند.

برای رسیدن به مرحله مذاکره در پروژه‌های زیربنایی معوق که با مشارکت خصوصی همراه هستند، لازم است مشکلات خاص موجود در شرایط حقوقی و همچنین محیط کلی فعالیت‌های اقتصادی مورد بازنگری مجدد قرار گیرد و رفع شود. برای مثال، دولت می‌تواند انگیزه مشارکت بیشتر بخش خصوصی را در طرح‌های زیربنایی به واسطه ایجاد تغییرات عمده در برخی قوانین و مقررات موجود نظیر مبادله ارزی، ضمانت‌های دولتی، ضمانت وام‌ها و روش حل اختلافات فراهم سازد.

دولت همچنین باید مشاوران حقوقی و مالی بیشتری را در سطح بین‌المللی برای کمک به شرح مذاکرات و اقدامات نهایی به خدمت بگیرد.

◀ دولت می‌تواند انگیزه مشارکت بیشتر بخش خصوصی را در طرح‌های زیربنایی به واسطه ایجاد تغییرات عمده در برخی قوانین و مقررات موجود نظیر مبادله ارزی، ضمانت‌های دولتی، ضمانت وام‌ها و روش حل اختلافات فراهم سازد.

در نهایت لازم است دولت به ایجاد مرکز مشارکت خصوصی در طرح‌های زیربنایی⁴ همت گمارد. مرکز مذکور می‌بایست دارای رویه‌های گام به گام مشخص به منظور مذاکره با مراجع ذی‌صلاح مورد نیاز در قالب یک دوره زمانی معین باشد. این امر باید شامل مسؤولیت هماهنگی سرمایه‌گذاری‌های «گرین فیلد» و همچنین معرفی انواع مختلف مشارکت خصوصی به شرکت‌های موجود از طریق روش‌هایی نظیر اجاره، واگذاری امتیازات یا مشارکت در سهام⁵ باشد. بدین ترتیب دولت میزان ریسکی را که بخش خصوصی در انجام مذاکرات با آن مواجه است، محدود می‌کند و این امکان را برای آنها فراهم می‌سازد تا هزینه سرمایه را به میزانی برآورد کنند که تنها مقدار سرمایه‌گذاری را در برگیرد و به واسطه ریسک ناشی از یک فرآیند نامشخص مناقصه‌ای و همچنین محیط قانونی و سیاسی پیش‌بینی ناشدنی بیش از مقدار لازم برآورد نشده باشد.

---

⁴ - One- Stop- Shop

⁵ - Equitization

BOT

:

بهترین راهکار میان‌مدت آن است که این امکان را برای سرمایه‌گذاری خصوصی فراهم سازد که بتواند از عهده ناکارامدهای واقعی موجود در سطح ارائه خدمات و مشتری برآید که در نتیجه، این امر منجر به کاهش الزام ایجاد ظرفیت‌های اضافی پرهزینه خواهد شد.

این راهکار شامل چهار جزء اساسی به شرح ذیل است که چارچوب سیاست‌های دولت را در میان‌مدت راهبری می‌کند:

- اصلاح بازار⁶ تغییر ساختار بازارها به منظور تسهیل فرآیند رقابت
- انضباط مالی⁷ وضع تعرفه‌های جبران هزینه
- اصلاح قوانین⁸ وضع قوانین مشخص
- اصلاح مالکیت‌ها⁹ تعیین نوع و حدود مشارکت خصوصی

به طیف گسترده‌ای از ضوابط و قوانین و مقررات نیاز است تا مشارکت بخش خصوصی با موفقیت به اجرا درآید. استفاده از تجربیات سایر کشورها در این زمینه بسیار سودمند خواهد بود. در سطح کلان کشور ضوابط زیر برای بازنگری و ایجاد پیشنهاد می‌گردد:

- ضوابط پذیرش سرمایه‌گذاری خارجی
- ضوابط مرتبط با سرمایه‌گذاری خارجی و تسهیم منافع و ریسک در این سرمایه‌گذاری‌ها
- ضوابط مرتبط با سیاست‌های پولی و مالی کشور
- ضوابط مرتبط با سیاست‌های واگذاری سهام و نحوه عملکرد بورس
- قوانین و ضوابط مؤثر بر پروژه‌های زیربنایی در سطح کلان
- ضوابط ارجاع کار به واحدهای بخش خصوصی در هر یک از بخش‌های عمده اقتصادی
- قوانین مرتبط با عملکرد مؤسسات مالی خصوصی همچون بانک‌ها، مؤسسات بیمه و نظایر اینها
- قوانین مرتبط با تعرفه‌ها و عوارض دولتی

---

⁶ - Market Reform

⁷ - Financial Discipline

⁸ - Regulatory Reform

⁹ - Ownership Reform

لازمه انجام موفق هر امر وجود زمینه‌های لازم برای به اجرا درآوردن آن است. در کشور ما نیز با توجه به مطالعات انجام شده، وجود شرایط زیر ضروری است:

- ۱) کاهش نقش بخش دولتی و به حداقل رساندن مداخله دولت در فعالیت‌های بازرگانی و صنعتی اقتصاد
- ۲) فراهم کردن محیط ساختاری و حقوقی مناسب برای عملکرد رقابتی
- ۳) کاهش تعداد مؤسسات اقتصادی و دولتی به منظور کاهش بار مالی مؤسسات دولتی در بودجه ملی
- ۴) فراهم ساختن زمینه تخصیص بهینه منابع و استفاده از منابع جدید در جهت کاهش بار مالی و بدهی‌های جاری
- ۵) حذف کنترل‌های شدید دولتی، برای ایجاد فضای رقابتی در اقتصاد به منظور افزایش بازدهی و بهبود کیفیت انجام طرح‌ها
- ۶) اجتناب از تنگناهای مالی و چالش‌های رو به رشد سرمایه‌ای که ناشی از محدودیت‌های منابع دولتی است
- ۷) کاهش کسری پس‌انداز از طریق جذب سرمایه‌گذاران خارجی
- ۸) گسترش بازارهای سرمایه‌ای به منظور غلبه بر تنگناهای مالی در فرآیند توسعه
- ۹) اجتناب از کاربرد درآمدهای حاصل از مشارکت بخش خصوصی در طرح‌های عمرانی در دیگر مخارج و سرمایه‌گذاری‌های بودجه عمومی
- ۱۰) جلوگیری از بروز شکل‌گیری هر نوع ساختار نامطلوب اقتصادی به شکل انحصار
- ۱۱) اجتناب از هرگونه نقل و انتقال مالکیت و به مشارکت گرفتن مؤسسات و دستگاه‌های دولتی و ادارات محلی، به جز مواردی که از نظر امنیت و منافع ملی ضرورت دارد
- ۱۲) اتخاذ تصمیم در مورد طرح‌هایی که در حوزه به کارگیری مشارکت خصوصی قرار دارند
- ۱۳) تعیین رویه‌های متداول نظیر فروش، اجاره، واگذاری حق بهره‌برداری، انتقال سرمایه و نظایر آن
- ۱۴) شفاف‌سازی چارچوب قانونی و حقوقی مناسب براساس استفاده از انواع قراردادهای مشارکت
- ۱۵) تصمیم‌گیری در مورد واگذاری براساس قوانین موجود
- ۱۶) تصمیم‌گیری در مورد وام‌هایی که از سازمان‌های داخلی یا خارجی به منظور استفاده در زمینه‌های مرتبط با سرمایه‌گذاری خصوصی اخذ شده است و همچنین فراهم آوردن امکانات برای انتشار اوراق قرضه داخلی و بین‌المللی با و یا بدون ضمانت دولتی و انتشار انواع وثیقه‌ها و سایر ابزارهای قابل معامله در صورت لزوم
- ۱۷) توسعه شرایط برای مشارکت مؤسسات حقوقی خارجی و اشخاص حقیقی در فرآیند مشارکت بخش خصوصی با هدف جذب ارز خارجی به کشور

کتاب‌ها:

- ۱- سامتی، مرتضی، معیارهای اقتصادی تفکیک فعالیت‌های اقتصادی بین بخش‌های عمومی و خصوصی، ۱۳۷۴.
- ۲- متوسلی، خصوصی‌سازی یا ترکیب مطلوب دولت و بازار، ۱۳۷۳.
- ۳- شرکت سرمایه‌گذاری سازمان صنایع ملی ایران، خصوصی‌سازی از تئوری تا عمل (مجموعه مقالات)، ۱۳۷۴.
- ۴- نصیرزاده، غلامرضا، پیرامون خصوصی کردن شرکت‌های دولتی، ۱۳۶۹.
- ۵- زاهدی، پرویز، تحلیل نقاط قوت و ضعف کاستی‌های ساختارهای قراردادهای ساختمانی، صنعتی، انتقال تکنولوژی و تأمین مالی، ۱۳۷۶.
- ۶- برش، ماتیو، ساختارها و منابع سرمایه‌گذاری موفق برای پروژه‌های زیرساختی کوچک و متوسط، سمینار یونیدو، سپتامبر ۱۹۹۸.
- ۷- قلفی، محمدوحید، بررسی شاخص‌های توسعه انسانی در ایران، مجله مسکن و انقلاب، پاییز و زمستان ۷۹. شماره ۹۱ تا ۹۲ صفحه ۸۰.
- ۸- اثرات واگذاری سهام به کارگران، چاپ اول، سال ۷۷.
- ۹- ماهنامه بانک و اقتصاد، شماره ۴، مهر ۷۸، صفحه ۶۲ تا ۶۵.
- ۱۰- شری، ماری، خصوصی‌سازی تصورات غلط، پاسخ‌های مناسب و درس‌ها، ترجمه منیژه نقدی، سازمان برنامه و بودجه ایران، معاونت امور اقتصادی، فروردین ۷۱.
- ۱۱- طهران، ژ، برنامه خصوصی‌سازی در کشور مصر، ترجمه دفتر مطالعات اقتصادی و اجتماعی گنو، خرداد ۷۷.
- ۱۲- سند برنامه (جلد اول و جلد دوم)، سازمان برنامه و بودجه، شهریور ۷۸.
- ۱۳- رزاقی، ابراهیم، نقدی بر خصوصی‌سازی ایران، چاپ اول ۱۳۷۶.

مقالات

- (۱) واگذاری بخش‌های زیربنایی، مجله بورس، شماره ۸، تیر ۷۷، صفحه ۵۶ تا ۵۹.
- (۲) مروری بر یک تجربه خصوصی‌سازی در ایران از دیدگاه بانک جهانی، مجله بورس، تیر ۷۷، شماره ۸، صفحه ۲۲ تا ۳۱.
- (۳) نگاهی به تجارب جهانی، مجله بورس، تیر ۷۷، شماره ۸، صفحه ۳۲ تا ۳۶.

1. **What are the privatization Achievements in Iran?** Etelaat, Jan 27,2001, No.22118: page 5.
2. **Barriers to the Expansion of the Private Sector in Iran, Iran chamber of Commerce Industries & Mines**, March 1998, No. 12, Mehr Afarin.
3. **Private Participation in telecommunications- Recent Trends**. Ada Karina Izaguire, December 1999.
4. **Private Participation in Energy**, ada Karina Izaguire, May 2000.
5. **Water Privatization and Regulation in England and Wales**, Caroline Van Den Berg, May 1997.
6. **Recent Trends in Private Participation, Toll Roads**, December 2000.
7. **Private participation in the Rail Sector- Recent Trends**, Nicola Tynan, Jan 1999.
8. **Private Participation in the Airport Sector- Recent Trends**, Gisele F. Silva, November 1999.
9. **Private Participation in Infrastructure**, The World Bank group.
10. **Recent Trends in Private Participation in Infrastructure**, Neil Roger, September 1999.
11. **Private Infrastructure**, Ada Karina Izaguire, and Geetha Rao, September 2000.
12. **Private Infrastructure**, Melissa houskamp and Nicola Tynan, October 2000.
13. **Markers, Privatization, and the Role of Government**, Micheal Eisenscher, Jan 1997.
14. **Going Private: The International Experience with Transport Privatization**, Jose A. Gomez and John R. Mayer, The Brookings Institution, 1993.
15. **Privatization in Transition Countries, Lessons of the first Decade**, Oleh Havrylyshyn, Donal Mc Gettigan, International Monetary Fund, August 1999.
16. **Privatization in Chile, the Role of Government**, Gobierno de Chile, Sistema Administrator de Empresas (SAE).
17. **Privatization in Africa: Lessons from Experience**, Paul Okavu, Africa Economic Analysis, 2000.
18. **Bank Privatization in Argentina, A model of Political Constraints and Differential outcomes**, George R.G Clarke and Robert Cull, 2000.
19. **Private Financing of Toll Roads**, Gregory Fisber and Suman Babbar.
20. **Utility Privatization and the needs of the Poor in the Latin America**, Antonio Estache, Abdres Gomez Lobo and Danny Liepziger, June 2000, London UK.
21. **The meaning of Privatization**, Paul Starr, 1998, Yale law and Policy Review.